

**Iskay simipi, iskay
kawsaypi
yachachinakuy ukhupi
runa simikuna
kallpachaymanta**

Nonato Rufino Chuquimamani Valer

2015

¿Qusqupi qhichwa? Uyariykusunchik.

¿May suyuchapim kay sutikuna tarikun?

- ▶ Willka Wiqi, Willka Pampa Mantur
- ▶ Pantikalli P'ispitayuq Umas Pampa
- ▶ Waman Marka Wayu Pata Allpa Mayu
- ▶ Uyru Qucha Pampa Inka Tampu
- ▶ Maran Uray Killa Pampa Amay(a) Pampa
- ▶ Challway Chaqu Rosario
- ▶ Lluychu Uchu Mayu
- ▶ Ch'uya Mayu Q'illu Unu
- ▶ Kay llaqtakunaqa La Convención suyuchapim tarikun.

¿Ima simitam chay llaqtakunapiqa rimarqanku?

- ▶ Chay llaqtakunapiqa qhichwa simita ari rimarqanku, ñawpaqtaqa aymaratapas, chayraykutaqmi kay sutikuna qhipan.
- ▶ **Kay p'unchawkunari, ¿ima simitam rimanku?**
- ▶ Kuraq runakunaqa qhichwa simitapas, kastilla simitapas rimanku; wawakunapas, wayna sipaskunapas qhichwa simitaqa manaña rimankuchu.
- ▶ **¿Imaraykutaq chayri?**
- ▶ Tayta mamapas, yachachiqkunapas, kamachikuqkunapas manaña ari qhichwa simipichu wawakunata rimapayanku. Kaqtaq Tvpas, wayra wasi radio emisorakunapas, musuq willakuq periodicokunapas, yachay wasikunapas manaña ari qhichwa simimantaqa yuyarinkupaschu. Chayri, ¿imaraykutaq?
- ▶ “Qhichwa simipas, huk simikunapas ñawpa machukunaptas ari, kaqtaqsi chay simikuna rimaqkunaqa qhipanchasqa runakuna, modernidadqa kastilla simi rimaysi kanman, inglés simi rimaysi kanman” nispam p'inqachiwanchik.

Qhichwa simitari, ¿hayk'a runataq rimanchik? ¿May mama llaqtakunapi?

- ▶ Qhichwa simitaqa 8 000 000manta 10 hunukamas kay mama llaqtakunapi rimakun: Colombia (4 waranqa kuraq), Ecuador (2 hunu, 2 pachak waranqa kuraq), Perú (4 hunu, 2 pachak waranqa kuraq), Bolivia (1 hunu, 6 pachak waranqa kuraq), Chile (20 waranqa kuraq), Argentina (120 waranqa kuraq) (Cerrón-Palomino, 1987: 76) Tiqsi muyuntinpiqa huk llaqtakunapipas.
- ▶ Catalán simitaqa yaqa 7 hunu runa rima, ichaqa universidadpipas, musuq willakuykunapas chay simipim qillqakun. Grecia: griego +12'
- ▶ Wayna sipaskunapas, qhari warmi wawakunapas qhichwa simitaqa manaña rimankuñachu; kaqtaq llaqtakunap sutinga Maranura, Mandor, Ocobamba, Quillabamba, pispitayoc, Santa María, San Pablo, Santa Teresa, La Verónica; chayhinata ari, pich kanpas qhichwa siminchiktaqa qunqachichkawanchik.
- ▶ 1993 watapi sapa 100manta 16.5 runa qhichwata rimarqan. 2007 watapitaq 13.2 sapa 100manta; ¿Kunanri? Aswan pisich kapunchik, ¿riki? ¿Wawanchikkunari?

Simikunap sutin

- Francia Mama Ilaqtapiqa francés simita rimanku.
- Italia Mama Ilaqtapiqa italiano simita rimanku
- Alemania Mama Ilaqtapiqa alemán simita rimanku.
- Japón Mama Ilaqtapiqa japonés simita rimanku.
- Ñuqanchik kay Perú Mama Ilaqtapiri, ¿ima sutiyaq simitam rimanchik? (inka, qhichwa)

¿Mayhinatam qhichwa siminchiktaqa kallpachasunchik?

- ▶ 1. Pukllaspa, rimaspa.
- ▶ 2. Tayta mamanchikpa mikhuyninkunata wayk'uysikuspa.
- ▶ 3. Yachayninchikkunamanta rimanakuspa.
- ▶ 4. Ñawpa willakuykunata uyarispapas, tapukuykunata uyarispapas, ruraq rantikuna pukllaspa.
- ▶ 5. Aranwaytapas, huk yachaykunatapas hunt'achispa.
- ▶ 6. Takiykunata ñawinchaspa, takispa, t'aqwirispa (simikuna riqsinapaq, ñiqinchay yachanapaq)
- ▶ 7. Watuchinakuspa.
- ▶ 8. Ñiqichasqa siq'isqakunamanta rimaspa.

1. Pukllaspa, rimaspa.

5. Aranwaytapas, huk willakuykunatapas pukllaspa.

6. Takiykunata ñawinchaspa, takispa, t'aqwirispapa (simikuna riqsinapaq, ñiqinchay yachanapaq)

- ▶ Hakuchu wichay k'iklluta,
- ▶ Manas richkaymanchu.
- ▶ Hakuchu uray k'iklluta,
- ▶ Manas richkaymanchu.
- ▶ Taytaycha yachaspa
- ▶ K'amikamuwanman.
- ▶ Mamaycha yachaspa
- ▶ Maqakamuwanman.

O contrapunto.

8. Ñiqichasqa siq'isqakunamanta rimaspa.

Niraq niraq rimaykunata qillqaypi hukyachispa (DGH, IPB, Fscoco de Avila)

Kayhinata uyarinchik	Kayhinata qillqananchik	Kastilla simipi nin:
Llank'ay. Llank'ay	Llank'ay	trabajar
kimsachunkaphisqayuq	Kimsa chunka pichqayuq	Treinta y cinco
Misk'iunu, misk'iyaku	Misk'i Unu, Misk'i Yaku	Agua Dulce (toponimia)
Alqukishka, alqu kichka	Allqu kichka	Espina de perro, h. Alonso
Tawantinsuyu	Tawantin Suyu	Las 4 regiones
Ruway, ruray	ruray	Hacer, trabajar
Pachamama	Pacha Mama	La madre tierra
Yanaoca	Yana Uqa	Yanaoca (Canas)
Maranura	Maran Uray	Maranura (La Convención)
Taytáy, mamáy	Taytáy, mamáy	¡Oh padre, oh madre!
Taytay..., mamay...	Taytay ..., mamay ...	Mi padre ---, mi madre ...
Nuqa, ñuqa	ñuqa	Yo

Qhichwa simita ch'uyata rimaspa, ama mañakuspa, ama waqllichispa

Kayhinata uyarinchik	Kayhinata qillqananchik	Kastilla simipi nin:
Mihushani, mikhushani	mikhuchkani	Estoy comiendo
Runaq wasin	Runap wasin	La casa de la gente
Mamaypa ...	Mamaypa de mi mamá
mihurunñam	mikhurqunñam	Él/ella ya comió
apayapuy	apaykapuy	Éntrasele
Mandor; moder	Mantur; murir	Toponi, achiote; mazorca
_mi~_n; _pa~_q; _chá	_mi~_m; _pa~_p; _cha~_ch	Me consta, de, tal vez,

Kamachiykunata uyarispa, ruraspa.

Kamachiykunata uyarispa, ruraspa.

Yachachiqkunaqa rimankutaq, rurankutaq,
rurachinkutaq, rimachinkutaq chaymi allinqa.

Yachachiqqa qhichwa simipi kamachikuntaq, rurantaq, kaqtaq wawakunapas.

Wawakuna uyarinkutaq, takinkutaq; uyarinkutaq, takinkutaq (PMLL wt)

Killa Pampap p'unchawninpi willakuq qillgasqata paqarichinku.

Killa Pampap p'unchawninpi willakuq pirqakuna.

Wawakunaqa Perú Mama llaqtaq willka takiyninta uyarispa takinku.

2. Tayta mamanchikpa mikhuyninkunata wayk'uysispa.

- ▶ K'usimanta thiqtisqa (Fotos)

Kay rurukunap sutinri, ¿imataraq? ¿Imataraq kaykunamantari wayk'usunchik?

K'usiqa phatmasqaña, mayllasqaña.

Rumu wayk'unapaqqa ñawpaqta qarantaraq hurqukuna

Qhichwapi kamachisqa wawakunaqa may maypi mana imatapas rurayta atinkuchu.

K'usi phatmasqapas, aruspas sinchi ninapi phatachkan.

K'usi wayk'usqata huk mama ch'uman.

Huk mama k'usi wayk'usqata hurqun.

Puruñapi thiqtinapaq wakichisunchik.

Hak'u pataman runtuta huk hukmanta p'akiykunku

Runtuyuq hak'utaqa ispinaka raphiyuqta
aswan qaywisunchik.

Runtuyuq k'usi qaywisqataqa mamakuna
wisllawan qaraykuspa thiqtinku

Wawakunaqa rurasqankumanta uyarinkutaq, rimankutaq.

Wawakunaqa kamachisqata rurankupuni.
Ñawpaqtaqa allintaraq ari uyarinku.

Tayta mamanchikwan kuska llamk'as-qanchik mikhuykunaga ancha chaninmi.

Llamk'ayta tukuspa wawakunaqa uyarin-
kutaq rimankutaq.

Yachachiqkunapas kamachiykunata
uyarispa yanapakullankutaq.

Yachachiqkunapas qhawanakullankutaqmi

¡P'ukuykichikta qarachikunaykichikpaq
apamuychik!

Kamachiykunata hunt'aqkunaqa qarachikuspa mikhuytaña qallaykunqaku

Mikhunapaqqa Pacha Mamatapas, apukunata- pas, tayta mamanchiktapas riqsikusunchikraq

Imaymana kamachiykunata qhichwa simipi hunt'aspaqa kusiona mikhunchik

¿Imam rurananchik qhipan?

- ▶ Tayta mamakunawan rimanakunanchik. Qhichwa simitaqa iskaymanta yachachisunchik.
- ▶ Qhichwa ñawpa kawsayninchikkunata wawanchikkunamanqa yachachisunchikpuni.
- ▶ Qhichwa siminchiktapas, huk runa simikunatapas ch'uyatapuni kawsachisunchik, amataq ari waqllichisunchikchu. Kaqtaq huk niraq qillqayllaman chayananchik.
- ▶ Llapan akllachikuqkunata (umalliqaq, kamachikuykuna paqarichimuqkunata) tapurisunchik ¿imakunatam runa simikuna kawsachinapas ruramunki? Nispa,; rimaqantataq qillqasqapi siq'ichisunchik.
- ▶ Pensión 65pi tarikuq machu payachakunapas hawachankumanqa runa simipi runa kawsaymanta sapa p'unchaw rimapayananku.
- ▶ Gobiernopas, Ministerio Educacionpas, llapam ministeriokunapas runa simipi willakuykunatapas, kamachikuykunatapas chayachimunawanchik, Papúa Nueva Guineapihina, Indonesiapihina, Mexicopihina; siminchikkunaqa kawsananpuni.

Qhichwa siminchik ama qunqanapaqri, ¿imataq rurana kachkan?

- ▶ Qhipa wiñay wawakunata ari qhichwa simipipuni imatapas rimapayasunchik, qhichwa simipipuni imatapas kamachisunchik; wasipipas, ayllupipas, llaqtapipas, oficinakunapipas qhichwa simipipuni rimapayanakusunchik.
- ▶ Yachay wasikunapi yachachiqkunapas qhichwa simipipuni wawakunataqa rimapayanan; kaqtaq qhichwa simipi huk yachaykunatapas, kawsaykunatapas yachachinanku.
- ▶ Tvkunapas, radio emisorakunapas, periódico musuq willakuykunapas kastilla simipitaq, runa simikunapitaq llusqsimunan. Sapankapas iskay simipipuni uyarikunan, rimakunan, qillqakunan, ñawinchakunan; chayraqmi siminchiktaqa yapamanta munasunchik, kallpachasunchik, kaqtaq kawsarichisunchik.
- ▶ Tiqsi muyuntinpi llapan mama llaqtakunamanta qhichwa simi rimaqkunaqa huñunakuspa rimanakunanchik, chaypitaqmi siminchik kallpachaymanta huk yuyayman chayananchik.

Yachayninchikkunamantapas, kawsayninchikmantapas rimaspa.

